

**ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА ПОЛІТТЕХНОЛОГІЇ: СПЕЦИФІКА
ТРАНЗИТИВНОЇ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто поняття та специфіку електорального процесу в транзитивному українському суспільстві. Тема електоральної політики аналізується як складова частина режиму керованої демократії. Вибори розглядаються як втілення політичних технологій.

Початок ХХІ сторіччя став новим етапом в розвитку демократії – політичного режиму, який у ХХ столітті був визнаний провідними країнами світової спільноти як оптимальний варіант розвитку сучасної держави. Не дивлячись на численні проблеми, до кінця минулого сторіччя більшість держав світу стали системами з базовими принципами демократії, такими як багатопартійність, представницькі органи, громадянські права і свободи, високий рівень включення громадян у політичний процес. Близько половини всіх держав світу позиціонує себе як демократичні. Але навіть в державах, де демократія не реалізується в повному обсязі, один з елементів демократичної політичної системи присутній обов'язково. Це – вибори як основний механізм легітимації влади і формування системи державного управління. Одним з системообразуючих чинників сучасного розвитку повинне стати формування виборчої системи і ефективне управління її функціонуванням з метою стабілізації демократії. Проте електоральний процес покликаний бути фундаментом демократизації суспільства і механізмом включення громадян в ухвалення політичних рішень, і тому концентрує в собі, як позитивні, так і негативні тенденції суспільного розвитку.

У сучасній політологічній літературі є багато робіт, прямо присвячених дослідженню проблем функціонування виборчих систем, де такі автори як Д. Лейкман, Дж. Ламберт, Р. Лейпхарт пов'язують ефективність сучасної демократії та ступінь її стійкості із типом виборчої системи та її впливом на інші підсистеми держави і соціуму. Проте часто-густо новітня політична реальність спростовує їх висновки, що стимулює продовження досліджень даної проблеми.

Актуальність теми дослідження. Різноманітні політичні і соціально-економічні процеси в Україні призвели не тільки до серйозних трансформацій усередині політичної системи, перетворення її інституційної, комунікативної, інформаційно-регулятивної підсистем, але і до зміни напряму політичного розвитку, якісним змінам у політичному режимі, із якими багато хто пов'язує основну рушійну силу модернізації. Головними підставами політичного процесу в нашій країні останнім часом стали демократичні способи формування органів державної влади, де особлива роль відводиться саме виборним процедурам. Вибори є реальною можливістю для громадян країни брати участь в ухваленні політичних рішень щодо шляху розвитку України, який у своїх програмах репрезентують вітчизняні політичні сили та їх лідери.

Об'єктом дослідження є електоральний процес як необхідна умова стабільного розвитку демократії.

Фактична відсутність чіткого й універсального розуміння терміну „електоральний процес” у вітчизняній науковій традиції має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, розширення наочного поля веде до залучення в орбіту „електорального” суміжних наукових галузей (Н.В. Трошина, Н.П. Піщуліна, Буніна І.М.), із іншого, робота ведеться в рамках вузьких, спеціалізованих напрямів (Ю.А. Веденєєв, В.І. Лисенко, М.І. Зозулин, А.А. Півднів, М.В. Ільїн). Інтерес до феномену „електорального” взагалі і проблемі „електорального процесу” зокрема у вітчизняній політичній науці достатньо

високий. Проте, не дивлячись на велику кількість літератури, серйозних комплексних досліджень по даній темі все ж таки недостатньо. Як правило, розкриваються окремі аспекти в рамках загальної проблеми, у переддень виборів робляться прогнози, а по їх завершенні підводяться підсумки. Тим часом, накопичений практичний досвід та емпіричний матеріал в області виборних відносин вимагають наукового узагальнення і представляють істотний теоретичний і практичний інтерес.

Метою даної статті є аналіз електорального процесу взагалі, політичних технологій в виборчому процесі та поведінки акторів електоральної гри, тобто політиків та громадян, що їх обирають.

Що слід розуміти під електоральним процесом? На даний момент не існує універсального, чіткого визначення даного поняття. Априорі можна зтверджувати тільки одне – електоральний процес є різновидом процесу політичного. Тим часом, „процес” (від лат. *processus* – просування) є: по-перше, послідовною зміною явищ, станів у розвитку чого-небудь; по-друге, сукупністю послідовних дій для досягнення певного результату; нарешті, по-третє, порядок розгляду справ в суді, судочинстві; судова справа. Таким чином, стосовно політичної сфери про процес можна говорити і як про об'єктивну даність (течія, розвиток, хода), і як про тимчасову характеристику досягнення суб'єктивної мети. У сфері політики, до якої відносяться вибори, значна частина процесів відрізняється традиційністю і повторюваністю. Дійсно, при всій унікальності, скажімо, кожних міждержавних перемовин у процесі їх ведення багато спільного, адже будь-які переговори припускають підготовку до них, етап взаємодії сторін і виконання досягнутих домовленостей, поетапне рішення одноманітних за формою задач, використання апробованих тактичних прийомів і т.д.

Ільїн зауважує, що у рамках таких процесів політичні суб'єкти орієнтовані на реалізацію стандартного переліку цілей (заданого змістом самої діяльності), їх дії до певного ступеня стереотипні, а вирішувані задачі – типові. Отже, і з'являється можливість таких самих стандартних способів рішення цих задач, які й позначаються терміном „політичні технології” [1, с.57].

Політичні технології знаходять застосування в різних політичних процесах, серед яких особливе місце займає виборчий процес. Визначається це, по-перше, значенням інституту виборів для функціонування демократичної політичної системи. По-друге, виборча кампанія відповідає всім тим умовам, які роблять можливим використання політичних технологій. Крім того, ступінь інтересу пересічних громадян до політики в цілому невисокий, і більшість обмежує свою взаємодію з цією сферою голосуванням на виборах. Тому не випадково політичні технології асоціюються перш за все із виборами. Електоральні технології мають характерні ознаки, які в основному властиві будь-яким політичним технологіям, хоча й передбачають певну своєрідність при використанні у виборчій кампанії.

Виборчі технології, як і будь-які інші, – „ворог свавілля”. Така їх сутність. Їх застосування припускає стандартизацію діяльності. Але цю характеристику виборчих технологій не варто зводити в абсолюти. У будь-якій виборчій кампанії завжди є місце нестандартним діям і творчості. Наприклад, в одній з виборчих технологій головним є не проходження набору формальних прийомів, а якраз уміння мислити творчо – йдеться про створення гасла кампанії, неодмінною ознакою якого є унікальність [2].

Якщо задатися питанням, чи відтворені в різних умовах однотипні виборчі технології, то на нього слід відповісти ствердно. Дійсно, виборчі технології в цілому не відносяться до розряду унікальних. У виборах різних інститутів влади, різного рівня і в різних країнах використовуються одні ті самі апробовані прийоми. І це вірно при одній умові: ці прийоми повинні бути пристосовані до конкретної електоральної ситуації, повинні використовуватися із урахуванням специфіки виборчої системи і національних або місцевих політичних, соціально-економічних, культурних особливостей.

У всьому світі політика держави незмінно корегується і трансформується у зв'язку із завданнями і протіканням чергових електоральних циклів. Проте, зрозуміти можливості впливу результатів цього циклу на політику держави, а в якійсь мірі й передбачити результати електорального вибору українців можна тільки усвідомлюючи ті умови проведення виборів, які склалися в нашій країні.

Щоправда, не дивлячись на всі спроби управління електоральним вибором громадян, його вбудовування в єдину політику держави, саме цей процес до останнього часу був одним із найпроблемніших для правлячого режиму. Незапланованість застосування електоральних механізмів сильно турбувала владу, звужувала поле її політичного маневру. По суті, якщо звернутися до короткої характеристики українського політичного процесу в цілому, то можна побачити, що електоральна політика залишалася до недавнього часу самою проблемною для влади ланкою. Було б невірно суто негативно оцінювати зміни, що відбулися, в організації влади. Значною мірою дії багатьох представників влади були викликані необхідністю зміцнення – а частково навіть і формування – базових структур національної держави, запобігання його територіального розпаду й підвищення рівня керованості суспільними відносинами. Проте, будувати державність можна по-різному. І зміцнення демократичних підстав влади теж могло б розв'язати аналогічні проблеми.

У будь-якому випадку слід констатувати, що суттєвішими структурними вадами системи, що склалася, є відрив влади від громадських об'єднань, усунення стимулів для розвитку партійної системи, посилення політичного контролю за органами представницької влади. Завдяки зниженню громадської активності, влада політично зачиняється від суспільства. Іншими словами, державність, що складається, починає розвиватися по логіці, у край слабо пов'язаній з динамікою суспільного організму. Зрозуміло, що в руслі такого роду зусиль влади й електоральна політика не могла не стати складовою частиною режиму керованої демократії. Крім формування позначених вище структурних умов, влада добре відпрацювала й ті прийоми й технології, які дозволяють їй або добиватися намічених результатів виборів, або достатньо надійно контролювати виборчу гонку політиків, що виграли [3].

Підсумовуючи сказане, можна затверджувати, що, зрештою, в таким чином вибудовуваній структурі правління виборчі процеси практично повністю інтегрувалася в процес відтворювання державної політики. Знайшовши ресурси, здатні контролювати хід виборів в країні і більшості регіонів, держава перетворила черговий електоральний цикл у механізм конструювання правлячим режимом нових ланок „керованої демократії”. Підкреслюю, що сьогодні одержавлення електорального процесу зберігає істотні ризики і для посилення консервативної стабілізації суспільства, і загального уповільнення політичних і соціально-економічних реформ, і зниження демократичного рейтингу України в очах світової громадської думки.

Стосовно оцінки інформаційних технологій в електоральних кампаніях можна зтверджувати, що їх роль принципово міняється. В цьому плані, як вважає Бебик, навряд чи продуктивно порівнювати окремі прийоми забезпечення виборів сьогодні із зовні схожими прийомами в минулому столітті [4]. Поява елементів кібердемократії, якісно інше ресурсне забезпечення інформаційної роботи принципово міняє можливості для проведення виборчої кампанії. Сьогодні в різних країнах – у тому числі й Україні – головним електоральним механізмом стає не стихійна гра політичних сил, зіткнення волі й позицій, а режисура виборчих кампаній, медіа-стратегії, що робляться владою або іншими крупними політичними гравцями.

І це не дивно, оскільки медіа-ринок – це найбільш швидко прогресуюча частина політичного ринку, що впливає на всі компоненти виборчого процесу.

Характерно, що джерелом такого роду електоральної стилістики стають й самі громадяни. Саме для них інформування про цілі партій є більш зручним засобом для вироблення позицій, ніж участь в ідеологічній боротьбі, засвоєння програм, заглиблення в

різні хитросплетіння значень та інтриг. Цей стиль припускає легкі, поверхневі, але достатні для формування орієнтації громадян, підтримка контактів політичних інститутів із населенням, стрімко займає місце в політиці.

Простіше кажучи, вже не партійна програма, а імідж лідера, рекламна інформація, що транслює найважливіші обіцянки кандидатів (достатні для включення індивіда в політичний простір) – ось епіцентр сучасної політики.

Звичайно, традиції і механізми представницької демократії стримують нові інформаційні технології. Демократія ще активно чинить опір таким нововведенням. Але криза представницької демократії зачіпає всі сторони політики, у тому числі і електоральний процес.

Орієнтуючись на використання напрацьованих прийомів організації і проведення виборчої кампанії і певних алгоритмів рішення електоральних задач (при всій їх значущості в структурі виборчих технологій), не слід применшувати ролі знання. Йдеться про знання в широкому значенні цього слова: це і знання того, що і як необхідно робити, а також навіщо, чому і відповідно до яких вимог; це і знання, засноване на участі в конкретних виборчих кампаніях, це і наукове знання. Для ефективного використання виборчих технологій „важливо знати не тільки алгоритм, але і ті глибокі чинники, які роблять можливим застосування цього алгоритму в політичній практиці”.

Освоїти весь цей необхідний для організації і проведення виборчої кампанії обсяг знань, умінь, навичок та ефективно їх використовувати – завдання практично непосильне навіть для політика зі стажем. Тим більше це справедливо щодо новачка. А якщо врахувати той факт, що весь цей теоретичний і практичний багаж спирається на данні політології, соціології, правознавства, психології, маркетингу, то стає ясно, що рано чи пізно діяльність у сфері виборчих технологій повинна була перетворитися на професію (причому із своєю внутрішньою спеціалізацією). Звичайно, головні дійові особи виборчої кампанії – це кандидати і політичні партії (вони і були виділені як суб'єкти виборів). Проте необхідно пам'ятати, що в передвиборній боротьбі є свої „сірі кардинали” – фахівці в області виборчих технологій. У своїй діяльності вони повинні враховувати особливості виборчого процесу: доля виборчої кампанії розв'язується громадянами, які вільні в своєму виборі.

Як вважає Почепцов, у кандидата і його команди немає законних інструментів, за допомогою яких можна було б примусити громадянина, по-перше, прийти на виборчу ділянку, а по-друге, проголосувати належним чином. Відповідно, вплив, який може бути наданий на виборця, – вельми специфічної властивості: воно будується не на примусі, а на переконанні, навіюванні, наслідуванні. Це дозволяє розглядати виборчі технології як втілення інформаційної дії [5].

Політичну реальність можна представити розбитою на серію наступних один за одним дискретних станів. Кожний з них складається із сукупності елементів і структурно-функціональних зв'язків між ними. Тим самим чином може бути встановлена діахронна відповідність між елементами і структурно-функціональними зв'язками різних тимчасових зрізів політичної реальності. Це можливо тому що стани політичної системи відтворюються... Тому політичний процес цілком логічно визначати як зміну станів політичної системи, її функціонування в режимі часу [6].

Електоральна база – один з найточніших показників політичної „ваги” (рейтингу) лідера партії або суспільного руху, а також політика, претендуючого на виборну державну посаду. Довіра електорату – це мандат на здійснення влади, виданий на якийсь час народом – за конституцією сувереном і головним суб'єктом влади – своїм представникам. При вивченні електорального процесу важливо враховувати не тільки результати голосування, але й сам факт участі у виборах. Низька електоральна активність, ухилення від голосування (абсентеїзм), як правило, відображають не тільки кризу довіри до окремих політиків, але й говорять про розчарування суспільства функціонуванням всієї політичної

системи і відторгнення значної частини громадян від неї, або про „дефектний” стан політичної культури як такої.

Вибори як система певних дій та атрибут конкретного типу політичного режиму розглядаються фахівцями як один з найважливіших етапів формування і вияву лідерства. На думку Піщуліна, в найзагальнішому вигляді вибори складаються з двох підсистем: виборчої кампанії (як процесу спілкування лідера і електорату з приводу влади) і голосування як ухвалення виборцями владного рішення. Ці підсистеми структуруються кожна по-своєму відповідно до вирішуваних ними задач. Зокрема, основний зміст виборчої кампанії – взаємодія лідера і електорату, при якому обидві сторони здійснюють взаємний вплив [7]. Отже, при аналізі важливо розкрити їх взаємодетермінаційні зв'язки, механізми суб'єктно-об'єктних владних відносин у всякий раз особливої електоральної ситуації.

У сучасній Україні лідерів, владу і власність часто купують, що утворює потрібну підставу для свавілля – корупції, нечесного багатства і бюрократичного розгулу. Покупка влади через підставних осіб, розширення зони тіньової влади, фаворитизм створюють тупікову для будь-якого суспільства ситуацію: лідери без влади, влада без лідерів, чергова спроба монопольного привласнення влади і капіталу, загроза втручання в публічне і приватне життя громадян, а в результаті – всеосяжна криза і реальна ситуація нового пришестя „рятівника” із своєю командою. Подібний стан і нестабільність елітних груп українського суспільства можуть викликати політичну фрустрацію населення, яке цілком може не приймати нав'язуваний йому порядок, причому використовуючи насильство і неправові методи.

Електорат не можна розглядати як просту сукупність голосуючих індивідів. Необхідно враховувати індивідуальні і соціальні характеристики виборців, зовнішні умови, в яких знаходяться конкретні, може найменші, електоральні групи. Політтехнологи обов'язково враховують чинники, що впливають на позицію виборців під час голосування. Серед них, наприклад, Ільїн виділяє наступні:

- зміна в ту чи іншу сторону матеріальних умов життя;
- опис, аналіз і оцінка електорату як такого (диференціація за приналежністю до соціальних груп, демографічні характеристики, місце помешкання, професію, соціальне і майнове положення, статус і т.п.). Шляхом встановлення кореляційної залежності фіксується зсув політичних орієнтацій і переваг, що дає можливість спрогнозувати електоральну поведінку;
- виявлення специфіки електорату окремих партій і лідерів (його структура, характер, можливості і масштаб впливу політичних суб'єктів на окремі електоральні групи – молодь, жінок, пенсіонерів, працівників державних структур або підприємців), рівень і „адресність” дії лідера (партії) по територіях, визначення причин абсентеїзму;
- оцінка чинників, що підтримують або змінюють конкретну електоральну поведінку;
- диференціація виборців за ступенем стійкості їх електоральної орієнтації – тверді прихильники (супротивники) якоїсь партії або лідера і ті, що коливаються;
- встановлення ймовірних причин, здатних спонукати різні групи виборців, що коливаються, змінити свої наміри в ході передвиборної кампанії, напередодні виборів і в сам момент голосування;
- співвідношення електоральних орієнтацій та поведінки із іншими групами показників (типологічний аналіз) [1, с.57].

Поєднання цих методик дозволило вченим до другої половини 1990-х років створити модель прогнозу підсумків виборів із вельми задовільною (за винятком ряду випадків) точністю. Разом з тим, типовими (крім явної політологічної безпорадності) прорахунками або тенденційними орієнтаціями вітчизняних і зарубіжних експертів при прогнозуванні підсумків виборів є:

- проходження стереотипам масової свідомості й офіційної думки;

— попадання в резонанс ажіотажу навколо того чи іншого політика;
— недооцінка значення ЗМІ, особливо телебачення, і роботи із ним;
— прагнення відмітати сумніви, займатися самообманом або обманом замовників прогнозу, діяти за принципом „в Україні все можливо” (це перш за все відноситься до західних експертів);

— ангажування аналітиків, чим були відзначені прогнози „придворних” фахівців, політиків другого рангу, орієнтованих на різних лідерів газет, теле- і радіокоментаторів, артистів, навіть брокерів центральних бірж у період президентських виборів. (Досвідчені прогнозисти, як правило, в своїх розрахунках робили „поправку” на особливі можливості „партії влади”).

Вибори, як і будь-яка екстремальна ситуація, для одних – політичний іспит, а для інших – пора самоутвердження або просто солідного заробітчанства і встановлення корисних зв'язків. У зв'язку з цим ангажування, ймовірно, є найсерйознішим чинником, що впливає на якість прогнозу. Воно, до речі, шкодить і самим політичним лідерам, оскільки спотворює дійсну картину преференцій та електоральної поведінки громадян.

Підсумовуючи розгляд заявленої теми, можна зробити такі висновки.

1. Електоральний процес може виступати або як стимул розвитку партійної системи, включення громадян в політичний процес, або як гальмо, що підвищує недовіру до політичних партій.

2. Саме електоральна політика є найбільш проблемною для влади, бо вона є невід'ємною складовою частиною демократії. Вибірчі процеси практично повністю інтегрувалася в процес відтворення державної політики.

3. Поява елементів кібердемократії ефективніше реалізує виборчі цілі, змінюючи можливості проведення виборів.

4. Політична реклама та імідж лідерів є епіцентром сучасної політики, а застосування технологій має сенс у рамках політичного ринку, що представляє собою простір, де відбувається обмін політичних товарів та послуг.

5. Електорат варто розглядати не як просту сукупність індивідів, а з урахуванням їх зовнішніх чинників, соціальних характеристики тощо.

6. Урахування усіх факторів, які мають вплив на електорат, дозволяє фахівцям прогнозувати підсумки виборів.

Перспектива подальших досліджень в галузі електорального процесу може бути пов'язана з вивченням моделей поведінки виборців в Україні та за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин М.В. Ритмы и масштабы перемен. О понятиях „процесс”, „изменение” и „развитие” в политологии // Политические исследования. – 1993. – №2 – С. 55-77
2. Об избирательных технологиях // <http://izbiratel.ru/vibornie/2006/10/17/otehnologiyah.html> (17. 10.2006)
3. Электоральные исследования и их важность для избирательного процесса // http://izbiratel.ru/izbsistema/2006/10/25/izbsistema_596.html (25.10.2006)
4. Бебик В.М. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному олімпі: Соціопсихологія і технологія політичної боротьби. – К.: Абрис, 1993. – 125 с.
5. Почепцов Г. Имидж и выборы: Имидж политика, партии, президента. – К.: Адеф-Украина, 1997. – 136 с.
6. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа. М., 2001. – 125 с.
7. Пищулин Н.П. Политическое лидерство и электоральный процесс // Полис. – 1998. – №6 – С. 13 – 20.